

Имом Бухорий
халқаро
илмий-тадқиқот
маркази наشري

Дунёда илмдан бошқа нажот йўқ
ва ҳеч қачон бўлмагай. *Имом Бухорий*

Имом Бухорий сабоқлари

маънавий-маърифий, илмий-адабий журнал

№4 / 2018

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi taqdim etilgan
IMOM BUXORIY XALQARO ILMYI-TADQIQOT MARKAZI

IBXITM

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasida huzuridagi

IMOM BUXORIY XALQARO ILMYI-TADQIQOT MARKAZI

مركز الإمام البخاري للبحوث العلمية

IMAM BUKHARI INTERNATIONAL SCIENTIFIC-RESEARCH CENTER

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЙ ЦЕНТР ИМАМА БУХАРИ

141 000, The Republic of Uzbekistan, Samarqand region, Poylovchi district, Khatira Street house 141, Tel: +99873 558 87 42, Fax: +99874 180 11 08, E-mail: info@ibxitm.uz
 100100, Uzbekistan, Samarqand region, Poylovchi district, Khatira Street house 141, Tel: +99873 558 87 42, Fax: +99874 180 11 08, E-mail: info@ibxitm.uz

Ушбу сонда:

Шовосил ЗИЁДОВ, Бахтиёр ТУРАЕВ. Ўзбек дипломатияси жаҳонни бағрикенгликка чақиради.....	2
АЖДОДЛАР ИЛМИЙ МЕРОСИ	
Зоҳиджон ИСЛОМОВ. Термизлик алломалар илмий мероси.....	4
Олим ДЖУРАЕВ. Икки муҳаддис ўртасидаги илмий алоқалар.....	6
Бурҳониддин АХМЕДОВ. Абу Бакр Жассос шахсияти.....	8
Мадина ЖҲРАЕВА. Ҳанафий тарихчи Абдулқодир Қураший ва унинг илмий мероси.....	10
Аъзам БОЛТАЕВ. Мусо Саиджоновнинг маҳаллий ўлкашуносликка қўшган ҳиссаси.....	12
Абдурашид АСКАРОВ. Саъдуддин Тафтазонийнинг араб тили балоғат илмида тутган ўрни.....	14
ВАТАНИМИЗ ТАРИХИ	
Нигора КАРИЕВА. XIX аср охирида Ўзбекистон ҳудудида олиб борилган географик тадқиқотлар.....	16
Суннатулло МУҲИДДИНОВ. XIX аср охири XX аср бошларида Самарқанд вилояти мадрасалари фаолияти.....	19
Улуғбек МАНСУРОВ. 1917-1924 йилларда Фарғона водийси шаҳарларидаги маърифий муассасалар тизими.....	22
Акмал ЯКУБОВ. Ўзбекистонда кино санъати шаклланишининг илк даврига оид.....	24
Саодат АКБАРОВА. Амир Темури, Темурийлар роли ва фаолиятининг тарихдаги аҳамиятини моделлаш ва тизимли таҳлил.....	27
Бобур ҒОЙИБОВ, Ҳамидулло ҚҲШАҚОВ. Илк ўрта асрлар Миёнқол воҳаси – Иштихоннинг Суёд конфедерациясидаги ўрни ва ҳукмдорлик хусусиятлари.....	28
Нуриддин ХҲЖАНОВ. Суёд ва Уструшона алоқалари тарихига доир (илк ўрта аср).....	31
Пулат ҚАХҚОРОВ. Ўтмишни ўрганишга цивилизация ва маданий-тарихий ёндашув.....	33
Музаффархон ЖОНИЕВ. Қуддусдаги ўзбеклар хонақоҳининг XIX аср охири – XX бошларидаги фаолиятига доир.....	35
Гулдона ТАНИЕВА. Шайх Ҳусайн Хоразмийнинг Маккага ҳаж сафари.....	37
Фурқат СОДИҚОВ. Ўзбекистон ССРда қишлоқ ва посёлка советлари фаолияти (XX асрнинг 60-70 йиллари).....	39
Фаррух ҚҲШАЕВ. Ислом тарихи манбалари.....	40
МАЪНАВИЙ ТАХДИДЛАРГА ҚАРШИ КУРАШ	
Жамшид ОРИПОВ. Жамиятда ахборот хавфсизлигини таъминлаш диний бағрикенглик тамойилларини химоялашнинг муҳим омили сифатида.....	43
Аброр ПҲЛАТОВ. Дунёвий давлатда диннинг роли.....	45
ИСЛОМ ВА ҲОЗИРГИ ЗАМОН	
Зафар ФАХРИДДИНОВ. Ҳақиқатнинг серқирра жилоси.....	48
Сухроб ЭРҒАШЕВ, Мирзо Улуғбек мадрасаси битикларининг тарбиявий аҳамияти.....	50
Рустам ШОДИЕВ, Шавкат ҲАМЗАЕВ. Тасаввуфга оид манбаларда умуминсоний ахлоқий қадриятлар талқини.....	52
Х. БОБОҚУЛОВА. Тасаввуф таълимотида комил инсон ғояси.....	55
Дилдор НУМОНОВА. Ўзбекистон маънавий-маданий тараққиётида Ислом дини орқали оила ва аёллар масъулиятини ошириш йўллари.....	57
Абдуҳалим МУҲИДДИНОВ. Қалом илмининг вужудга келиши.....	59
Саиджамол МАСАЙИТОВ. Исломдан аввалги дин ва тузумларда мерос қонунчилиги.....	60
Юнус ХОЛИҚОВ. Ёшларда диний бағрикенгликни шакллантиришда ахлоқий маданиятнинг ўрни ва роли.....	63
Насриддин МИРЗАЕВ. Туркистон қозилари амалиётида ижтимоий масалаларнинг ечими.....	65
ИЖТИМОЙ ИНСТИТУТ	
Тоҳир ҚҲРБОНОВ. Ўзбек миллий менталитетининг тарихий тараққиёти.....	68
Марғуба МУРАТОВА. Ислом Каримов – Ўзбекистон мустақиллигининг ташаббускори, ташкилотчиси ва раҳнамоси.....	71
Азиз МУЛЛАЕВ. Юнесконинг “Ипак йўли – мулоқотлар йўли” халқаро дастурининг маданиятлараро муносабатлар ривожигаги ўрни.....	73
Ганишер ТАҒАЕВ. Шахс этномаданиятини шакллантириш омиллари ва унинг ижтимоий моҳияти.....	76
Абдурасул АМАНЛАЕВ, Аҳрор ЭШМУҲАММЕДОВ. Илм ва ибрат бирлигининг шахс маънавий-ахлоқий қамолотидаги ўрни.....	78
Ўктам ШАКАРОВ. Давлат хизматчиси фаолиятида ахлоқий сифатларнинг ўрни.....	80
Мавжуда ТИЛАКОВА, Ж. ТҲЙЧИЕВ. Креативлик – шахс ижодкорлигининг муҳим мезони.....	82
Шерзод РАҲИМОВ. Жамиятда фуқароларнинг сиёсий фаоллиги масалалари Буюк Британия ва Ўзбекистон тажрибаларида.....	83
Зиқирилло ЯЗДОНОВ. Ўзбек халқининг табиат билан боғлиқ байрамлари.....	86
Нодира ЭҒАМБЕРДИЕВА, Б. БОТИРОВ, Х. ИСМОЙЛОВА. Талабаларнинг ахлоқий қадриятларга оид қарашлари таҳлили.....	88
Фарход НАБИЕВ, Обид ҲАЙДАРОВ. Демократлаштириш ва сиёсий-ҳуқуқий маданиятни шакллантиришга бўлган эҳтиёж.....	90
Дилшод САЛАЕВ. Фуқаролик жамияти тушунчасининг концептуал таҳлили.....	92
Зокир ЗАМОНОВ. Жамиятда ёшларнинг фаоллигини юзага чиқаришда ижтимоий-маънавий институтлар интеграциялашуви динамикаси.....	94
ФАЛСАФИЙ МУШОҲАДАЛАР	
Акрам АЗИЗҚҲЛОВ. Ҳусайн Воиз Кошифийнинг ахлоқ фалсафасида бағрикенглик тамойили.....	96
Махбуба ЭРҒАШЕВА. “Авесто”нинг синергетик таҳлили.....	98
ИМОМ БУҲОРИЙ РИВОЯТ ҚИЛГАН ҲАДИСЛАР	
Нодир ҚОБИЛОВ. Онага хизмат қилиш савобининг буюклиги.....	100

МУСО САИДЖОНОВНИНГ МАҲАЛЛИЙ ЎЛКАШУНОСЛИККА ҚЎШГАН ҲИССАСИ

Мазкур мақолада ўлкашунос олим Мусо Саиджонов илмий фаолияти ва Бухорода тарихий ўлкашунослик соҳасининг шаклланишида қўшган ҳиссаси ҳақида маълумотлар берилган.

Таянч сўзлар: ўлкашунос, савдогар, нозир, шарқшунос, Бухкомстарис, топография, дарвоза, Регистон.

This article gives in-depth analysis on the data related with the scientific activity of Orientalist Musa Saidjonov and his contribution to the formation of the branch of historical country studies.

В данной статье даны сведения об учёном краеведе Мусе Саиджонове, который в процессе своей научной деятельности внёс вклад в развитие исторического краеведения.

Ўзининг узоқ ва серқирра тарихига эга Бухоро воҳаси асрлар давомида бир гуруҳ тадқиқотчилар диққат марказида бўлган. Воҳа тарихи ва у билан боғлиқ ёзма манбаларни ўрганиш йўналишидаги ишлар XX аср бошларида маҳаллий ва рус олимлари томонидан амалга оширилган эди. Шу ҳудудда яшаб уни ўрганган тадқиқотчилар сирасига Мусо Саиджоновни мисол қилиш мумкин. Мусо Саиджонов 1893 йилда Қорақўл савдоси билан шуғулланувчи савдогар оиласида таваллуд топган [2: 130-139].

У дастлаб эски усулдаги мактабда, Мир Араб мадрасасида, сўнгра Янги Бухоро (Когон)даги рус-тузем мактабида таҳсил олган. Шундан сўнг бир муддат тижорат ишларига қатнашади. М. Саиджонов XX аср бошида “Ёш бухороликлар” сиёсий партияси сафида фаол қатнаша бошлайди [10]. Натигада, 1915 йилда “Ёш бухороликлар” томонидан ташкил этилган “Маърифат” кутубхонасида мудирлик қилади. 1917-1918 йилларда Бухоро амирлигидаги сиёсий жараёнлар ҳам уни четлаб ўтмаган [1: 32-33].

Бухоро Халқ Совет Республикаси (БХСР) тузилгач, М. Саиджонов озиқ-овқат нозири (1920 йил сентябрдан – 1921 йил мартгача), иктисодиёт нозирининг муовини (1921 йил мартдан-августгача), давлат назорати нозири (1921 йил октябрдан – 1922 йил январигача), ЧК (Фавқулодда комиссия) раиси (1921 йил август-сентябр), Молия нозири (1922 йил феврал-апрел), Халқ Хужалик Олий Кенгаши раиси муовини (1922 йил октябрдан – 1923 йилгача), Маориф нозири (1923 йил июндан 1924 йилгача) лавозимларида фаолият олиб борган [11].

М. Саиджонов ўзининг сиёсий фаолияти билан бирга ўлкани тадқиқ этиш ва унга оид ёзма манбаларни ўрганиш ишларни ҳам олиб борган. Ўлкашунос М. Саиджонов нафақат қадимий қўлёзмалар, балки меъморий ёдгорликлар қурилиши тарихининг ҳам зукко билимдони эди. У шаҳарнинг осори атиқаларига зарар етказилишининг олдини олиш чораларини кўради. Бу эса унинг ўз юрти тарихига, маданий ва маънавий меросига ҳамда ўз касбига муҳаббатининг кучли эканлигидан далолатдир.

М. Саиджонов 1925 йил мартдан бошлаб “Бухкомстарис” – Бухоро тарихий ва маданий ёдгорликларни муҳофаза қилиш қўмитасида илмий котиб, бир йилдан кейин эса раис лавозимига тайинланди [4: 26-29]. Энди у ўлкадаги барча

меъморий ёдгорлик муҳофазаси билан тўлиқ шуғулланишга киришади. Мазкур лавозимда ишлаш жараёнида ўлкадаги мавжуд тарихий ёдгорликлар тарихини манбалар асосида ўрганиб, тадқиқ этишга ниҳоятда катта эътибор берди.

Тадқиқотчи С. Горшенинанинг фикрича, М. Саиджонов ўз фаолияти давомида Бухоро амирининг ёзги саройини (Ситораи Мохи Хоса) бутунлигича сақлаб қолиш, Арқда ҳаваскор археологик қазув тадқиқотларини олиб бориш ва амирнинг қимматбаҳо ашёларини йиғиш ишларини амалга оширди [4: 26-29].

М. Саиджоновнинг Бухорода тарихий ўлкашунослик ва тарихий топография йўналишидаги муҳим ишларидан бири бу “Бухоро шаҳри ва эски бинолари” оид тадқиқотидир. Бу мақола 1927 йилда “Маориф ва ўқитувчи” журналида эски ўзбек алифбосида чоп этилган [5: 30-35; 6: 52-56]. Унда шаҳардаги тарихий жойлар, Арқ, Шаҳристон, Регистоннинг жойлашув ўрни, дарвозалар, сомонийлар ва аштархонийлар даврига доир тарихий ёдгорликлар ўрганилиб, тадқиқ этилган.

Мазкур тадқиқотни рус ва ўзбек тилига ўтирган Х. Тўраев уни алоҳида “асар” даражасида ёзилган изланиш деб баҳолайди [7: 2]. Олим тадқиқот бой тарихий манбалар*, ўрта аср вақф ҳужжатлари**, археологик ашёлар асосида ёзилганлиги таъкидлаб, ҳанузгача ўз илмий аҳамияти йўқолмаганлигини кайд этади.

Мақолани ўрганиш жараёнида “асар” икки қисмдан иборат бўлганлиги аниқланди. Унинг биринчи қисмида Бухоро Арқи, шаҳристон ва ундаги бинолар тўғрисида маълумотлар берилса, иккинчи қисмида Регистон ва унга туташ ҳамда яқин ерларда жойлашган бинолар тўғрисида қимматли маълумотлар берилди.

М. Саиджонов шаҳар эски бинолари тўғрисидаги маълумотидан ташқари уларнинг жойлашув ўрнини аниқ кўрсатиб ўтади. Агар В.В. Бартольд, И.И. Умняков каби олимлар Мухаммад Наршахий ва араб географ олимларининг манбаларига таяниб шаҳар топографиясини ўрганган бўлса, М. Саиджонов бу манбалардан ташқари вақф ҳужжатларини текширган ва шаҳристон қисмидаги ёдгорликларни шахсан ўзи бориб кўрган.

Ўлкашунос олим шаҳристоннинг майдони, унинг етти дарвозаси*** жойлашган ерни вақф ҳужжатлари

* М. Наршахийнинг “Бухоро тарихи” асари, Мир Мухаммад Амин Бухорийнинг “Тарихи Убайдуллахони соний”, Мулло Абдурахмон Тамкин Бухорийнинг “Матолев ал-фоҳира”, Субхонкулихоннинг “Луб ал-лавоих ал қалар фи ал-ихтиёрот”, “Тазкираи давлатшоҳи”, “Равзат усафо”, “Рухта алмаъ”, “Тухфат аз-зоқрин”, “Муллозода”.

** “Абдуллахон вақфномаси” ва “Сомонийлар шажараси вақфномаси” қўлёзмалари.

*** 1-Дарвозаи Бозор, 2-Дарвозаи Шаҳристон, 3-Дарвозаи Бани Саъд, 4-Дарвозаи Бани Асад, 5-Дарвозаи Кабирия, 6-Дарвозаи Хафс, 7-Дарвозаи Нав.

асосида аниқлади.

Тадқиқотда Арқда жойлашган бинолар тўғрисида ҳам маълумот мавжуд. М. Саиджонов Арқдарвозалари тўғрисида қуйидагиларни ёзади: “Арқнинг икки эшиги бўлган. Шарқий эшиги “Дари ғузиён”, ғарбий эшиги “Дарвозаи Регистон”, кейинроқ “Дари алаффурушон” деб атаганлар. Икки эшикнинг ораси тўғри бир йўл билан туташган. Амирлар, бек ва катта амалдорларнинг маҳкамалари, хазина ва зиндон шунда бўлган [7: 19]”. Шужумладан, мақолада Арқдаги тарихий бинолардан шайбоний Искандархоннинг кичик бир масжиди; аштархоний Субҳонқулихон масжиди; манғитлардан Раҳимхоннинг мармар тахти; обхона, чилдуртарон ва афсонавий Сиёвүш қабри бинолари ҳақида маълумотлар келтирилади.

Асарнинг иккинчи қисмида Регистон ва унга туташ ҳамда яқин ерларда жойлашган бинолар тўғрисида маълумотлар келтирилади. Вақф ҳужжатларига таянган ҳолда муаллиф Бухоро Регистонининг майдони 233x270 метрни ташкил этишини таъкидлайди [9]. Мақоладаги маълумотларга асосланиб регистоннинг шимол томони Устои Рухи, Бозори Ғусфанд мадрасаларига**** туташ эди. Жануб томони Хужа Нихол****, ғарбий томони бизгача сақланмаган Шодимбий мадрасаси ва Болои ҳавз масжидига туташганлигини таъкидлашимиз мумкин. Бундан шу нарса аён бўладики, ҳозирда Садриддин Айний номидаги қўғирчоқ театри олдидаги хиёбон ўрта асрларда Регистон ҳудудига кирган.

Ўлкашунос олимнинг кузатишлари натижасида Регистон ҳудудида шайбоний Абдуллахон II (1557-1598) томонидан ростланган бир қанча иморатлар***** қатори Токи тиргарон савдо мажмуининг ўрни аниқланган. М. Саиджоновнинг маълумотига қўра, Токи тиргарон тахминан ҳозирги Вилоят ички ишлар бошқармаси ўрнида жойлашган [7: 4].

М. Саиджонов ўз тадқиқотларида аштархонийлар даврида Бухоро Регистони ва унга яқин ерда қурилган Масжиди Поянда, Мадрасаи Бозори Ғусфанд, Мадрасаи Дор аш-шифо, Мадрасаи Хужа Нихол, Болои Ҳавз каби бинолар тўғрисида маълумот беради.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Абдураимов М. Ёш бўлса ҳам бош бўлган эди // *Фан ва турмуш*. 1974.
2. Абдураимов М. Саиджоновнинг илмий мероси // *Шарқ юлдузи*. 1972. – № 9.
3. Булатов М. *Мавзолей Саманидов – жемчужина архитектуры Средней Азии*. – Т.: Издательство литературы и искусства им. Гафура Гуляма, 1976.
4. Горшенина С. М. *Муса Саиджанов - историк, археолог, искусствовед* // *ОНУ*. 1995. – № 5-9.
5. Саиджон М. *Бухоро шаҳри ва эски бинолари* // *Маориф ва ўқитувчи*. 1-қисм. 1927. – № 3-4.
6. Саиджон М. *Бухоро шаҳри ва эски бинолари* // *Маориф ва ўқитувчи*. 2-қисм. 1927. – № 9-10.
7. Саиджонов М. *Бухоро шаҳри ва унинг эски бинолари* // *Таржима, сўзбоши, шарҳлар Х. Тураевники. Марказий Осиёни тадқиқ қилиш Франция институти. Document de travail de IFEAC. № – 16. (Juin, 2005)*. – Т., 2005.
8. Саиджонов М. *Бухоро шаҳри ва унинг эски бинолари. Таржима, сўзбоши, шарҳлар Х. Тураевники. Марказий Осиёни тадқиқ қилиш Франция институти. Document de travail de L'IFEAC. № 16. (Juin, 2005)*. – Т., 2005. – Б. 5. Булатов М. *Мавзолей Саманидов - жемчужина архитектуры Средней Азии*. Т.: Издательство литературы и искусства им. Гафура Гуляма, 1976.
9. Тураев Х. *Муса Сайиджоновнинг номи икки асари* // *Бухоронома*, 2002 йил, 14 август.
10. Эргашев Б., Хужаев Л. *Фирратнинг янги топилган мактуби* // *Ўзбекистон овози*. 1993 йил, 27 апрель.
11. *ЎЗР МДА, Р-56-фонд. 1-руйхат. 90-йигма жилд. 90-варақ.*

**** Бу мадрасалар ҳозирги Бухоро Маданият техникумига яқин жойда жойлашган.

***** Бу мадраса ҳозирги Вилоят ички ишлар бошқармаси олдида жойлашган.

***** Абдуллахон II ҳукмронлик қилган йиллари Регистон ҳудудида Тоқ Сароёи, Ғалла бозори, ҳаммом ва дуконлар қурилган.

***** XX аср 20-йилларидаги меъморчилик фанида Исмоил Сомоний мақбараси XII асрда қурилган деган фикр мавжуд эди. Бу фикрни илгари сурувчилар Қорахонийлар даврида Ўзганда қурилган минора ва мақбаралар меъморий услуби билан Исмоил Сомоний мақбарасига ўхшашлигини асос қилиб олган эдилар. Мусо Саиджонов эса вақф ҳужжатларига асосланиб бунга муқобил фикрни илгари суради, яъни Сомонийлар давридаги меъморий услуб Қорахонийлар даврида ҳам давом этганлигини таъкидлайди.